

UDK: 81'373.23:82.09

Maftuna B. BAXTIYOROVA,

PhD, dotsent, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O'zbekiston

Gmail:maftunabakhtiyorovna.PhD@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-8551-6683>

PhD, dotsent D.Abdimurodov taqrizi asosida

BADIIY PERSONAJ IDENTIFIKATSIYASIDA ONOMASTIK TRANSFORMATSIYANING DISKURSIV AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada ingliz va o'zbek badiiy diskursida personaj nominatsiyasining o'zgaruvchan tabiati hamda onomastik transformatsiyaning identifikatsion, ijtimoiy-pragmatik va xarakterologik funksiyalari qiyosiy aspektda tadqiq etiladi. Onomastik transformatsiya bir referentning matn davomida ism, familiya, taxallus, laqab, titul yoki ijtimoiy maqomni bildiruvchi nominativ variantlar orqali qayta ifodalanishi sifatida talqin qilinadi. Tadqiqot materiali F. Scott Fitzgeraldning *The Great Gatsby*, Mark Twainning *Adventures of Huckleberry Finn*, G'afur G'ulomning *Shum bola*, Pirimqul Qodirovning *Yulduzli tunlar* va Odil Yoqubovning *Ulug'bek xazinasi* asarlaridagi antroponimik birliklardan tashkil topdi. Kontekstual, diskursiv-pragmatik, onomastik va qiyosiy tahlil natijalari bir personajga nisbatan qo'llangan nominativ variantlarning referensial jihatdan ekvivalent bo'lsa-da, pragmatik va aksiologik jihatdan to'liq sinonim emasligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: antroponim, onomastik transformatsiya, nominativ variant, identifikatsiya, badiiy diskurs, taxallus, laqab, titul, pragmatika, personaj.

THE DISCURSIVE SIGNIFICANCE OF ONOMASTIC TRANSFORMATION IN THE IDENTIFICATION OF LITERARY CHARACTERS

Annotation

The article examines onomastic transformation in English and Uzbek literary discourse with particular reference to character identification and its discursive-pragmatic functions. Onomastic transformation is interpreted as the use of different naming forms – personal names, surnames, pseudonyms, nicknames, titles and status markers – for the same referent within literary discourse. The study draws on anthroponymic material from F. Scott Fitzgerald's *The Great Gatsby*, Mark Twain's *Adventures of Huckleberry Finn*, G'afur G'ulom's *Shum bola*, Pirimqul Qodirov's *Yulduzli tunlar* and Odil Yoqubov's *Ulug'bek xazinasi*. Contextual, discourse-pragmatic, onomastic and comparative methods demonstrate that naming variants may remain referentially equivalent while differing significantly in their pragmatic, social and evaluative functions. Changes in naming forms are shown to correlate with social status, self-identification, interpersonal relations and narrative characterization.

Keywords: anthroponym, onomastic transformation, naming variant, identification, literary discourse, pseudonym, nickname, title, pragmatics, character.

ДИСКУРСИВНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ОНОМАСТИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В ИДЕНТИФИКАЦИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРСОНАЖА

Аннотация

В статье в сравнительном аспекте исследуются изменчивый характер номинации персонажей в английском и узбекском художественном дискурсе, а также идентификационные, социально-прагматические и характерологические функции ономастической трансформации. Ономастическая трансформация трактуется как повторное обозначение одного и того же референта в ходе развития текста посредством различных номинативных вариантов, включающих имя, фамилию, псевдоним, прозвище, титул или наименование, указывающее на социальный статус. Материал исследования составили антропонимические единицы из произведений Ф. Скотта Фицджеральда *The Great Gatsby*, Марка Твена *Adventures of Huckleberry Finn*, Гафура Гуляма *Shum bola*, Пиримкула Кадырова *Yulduzli tunlar* и Одила Якубова *Ulug'bek xazinasi*. Результаты контекстуального, дискурсивно-прагматического, ономастического и сравнительного анализа показали, что номинативные варианты, используемые по отношению к одному и тому же персонажу, при сохранении референциальной эквивалентности не являются полностью синонимичными в прагматическом и аксиологическом отношении.

Ключевые слова: антропоним, ономастическая трансформация, номинативный вариант, идентификация, художественный дискурс, псевдоним, прозвище, титул, прагматика, персонаж.

Kirish. Badiiy diskursdagi personaj identifikatsiyasi, odatda, uning atqil oti orqali amalga oshiriladi. Biroq badiiy personajning nominativ ifodasi har doim ham bir xil shaklda saqlanmaydi. Bir referent matnning turli qismlarida ism, familiya, to'liq ism, taxallus, laqab, titul yoki ijtimoiy maqomni bildiruvchi nominatsiya bilan ifodalanishi mumkin. Ushbu variantlar bir shaxsni ko'rsatsa-da, ularning kommunikativ va stilistik funksiyalari o'zaro teng emas.

Adabiy onomastikada badiiy nomlarning funksional imkoniyatlarini aniqlashda nomni konkret matn strukturasidan ajratmaslik zarurligi ta'kidlanadi. F. Debus badiiy nomning shakli, tanlanishi va funksiyasi o'rtasidagi munosabatni adabiy onomastikaning muhim masalalaridan biri sifatida qaraydi. Ž. Dvořáková esa bir badiiy nomning identifikatsion vazifadan tashqari xarakterologik, ijtimoiy, assotsiativ va matniy funksiyalarni birlashtirishi mumkinligini ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, bir personajning turli nomlarda

ifodalanişini oddiy leksik almashinuv deb emas, diskursiv jihatdan motivatsiyalangan nominativ jarayon sifatida tadqiq etish zarur.

Mazkur maqolada onomastik transformatsiya tushunchasi referentning biologik yoki real shaxsiy identifikatsiyasi o'zgarishini emas, badiiy diskursda bir personajga nisbatan qo'llanadigan nominativ shakllarning almashinishi yoki qayta tashkil etilishini anglatadi. Masalan, shaxsning tug'ma ismidan yangi tanlangan ismga o'tishi, to'liq nomning qisqartirilgan variantda qo'llanishi, shaxsning taxallus bilan tanilishi yoki titulning nominatsiya tarkibiga kirishi turli darajadagi onomastik transformatsiya sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

Bu jarayonda referensial ayniyat saqlanadi: turli nominativ shakllar ayni personajga ishora qiladi. Ammo ularning pragmatik mazmuni farqlanadi. To'liq ism rasmiy identifikatsiyani, qisqartirilgan shakl kommunikativ yaqinlikni, titul ijtimoiy maqomni, laqab esa jamoaviy baholash yoki xarakterologik belgini ifodalashi mumkin. Shu sababli nominativ variantlar o'rtasidagi munosabatni faqat struktur jihatdan emas, diskursiv-pragmatik aspektda o'rganish zarur.

Tadqiqotning maqsadi ingliz va o'zbek badiiy diskursida onomastik transformatsiyaning personaj identifikatsiyasi, ijtimoiy maqomi, o'zini o'zi namoyon etishi va personajlararo munosabatlarni ifodalashdagi funksiyalarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot materiallari va metodlari. Tadqiqot materialiga oldingi maqolalarda tahlil qilinmagan badiiy asarlar jalb etildi. Ingliz adabiyoti materialini F. Scott Fitzgeraldning *The Great Gatsby* romanidagi James Gatz / Jay Gatsby hamda Mark Twainning *Adventures of Huckleberry Finn* asaridagi Huckleberry Finn / Huck nominativ variantlari tashkil etdi.

O'zbek adabiyoti materialida G'afur G'ulomning *Shum bola* asaridagi *Shum bola* nominatsiyasi, Pirimqul Qodirovning *Yulduzli tunlar* romanidagi Zahiriddin Muhammad Bobur / Bobur / Bobur Mirzo / Mirzo, Odil Yoqubovning *Ulug'bek* xazinasi asaridagi Mirzo Ulug'bek / Ulug'bek / Mirzo kabi variantlardan foydalanildi.

Tadqiqotda kontekstual tahlil nominativ shaklning muayyan epizoddagi funksiyasini aniqlashga, diskursiv-pragmatik tahlil nomlash variantining kommunikativ sabablarini ochishga, funksional-semantik tahlil esa bir referentni bildiruvchi nomlar o'rtasidagi mazmuniy tafovutlarni belgilashga xizmat qildi. Qiyosiy metod yordamida ingliz va o'zbek badiiy diskursidagi nominativ transformatsiyaning umumiy va milliy-madaniy xususiyatlari aniqlandi.

Natijalar va muhokama. F. Scott Fitzgeraldning *The Great Gatsby* romanida James Gatz va Jay Gatsby nominatsiyalari bitta referentga tegishli bo'lsa-da, ularni oddiy ism variantlari sifatida baholash yetarli emas. Mazkur nominativ almashinuv personajning o'z biografik identifikatsiyasini qayta tashkil etishi bilan bevosita bog'liq.

James Gatz qahramonning kelib chiqishi va avvalgi ijtimoiy holatini ifodalasa, Jay Gatsby uning keyinchalik ongli ravishda yaratgan ijtimoiy obraziga tegishlidir. Shunday qilib, yangi ism qahramonning o'zi haqidagi tasavvurini tashqi dunyoga taqdim etish vositasiga aylanadi.

Mazkur holatda nominativ transformatsiya shaxsning ism shaklini oddiy almashtirish bilan chegaralanmaydi. U ijtimoiy kelib chiqishdan uzoqlashish, yangicha maqom yaratish va o'zining biografik obrazini rekonstruksiya qilish jarayonining lisoniy ifodasidir. Fitzgerald nom o'zgarishidan qahramonning real kelib chiqishi bilan u yaratgan yangi identitet o'rtasidagi tafovutni ifodalashda foydalanadi.

Demak, James Gatz / Jay Gatsby munosabatida antroponimik transformatsiya xarakter yaratishning

kompozitsion vositasiga aylangan. Bu yerda referent o'zgaraydi, biroq personajning ijtimoiy va psixologik reprezentatsiyasi o'zgaradi.

Mark Twainning *Adventures of Huckleberry Finn* asaridagi Huckleberry Finn / Huck variantlari boshqa turdagi transformatsiyani namoyon etadi. Bu holatda yangi ijtimoiy identitet yaratilmaydi; transformatsiya to'liq antroponimning qisqartirilgan, kommunikativ jihatdan norasmiy shaklga o'tishi bilan bog'liq.

"Huckleberry Finn" va "Huck" referensial jihatdan ayni personajni bildiradi, ammo ularning diskursiv registri bir xil emas. "Huck" shakli qahramonning norasmiy kommunikativ muhitiga va boshqa personajlar bilan ijtimoiy aloqalariga mos keladi.

Qisqartirilgan nomni avtomatik ravishda faqat yaqinlik belgisi sifatida izohlash ham yetarli emas. Uning real funksiyasi so'zlovchi, kommunikativ vaziyat va personajlar o'rtasidagi munosabat bilan belgilanadi. Shu sababli gipokoristik yoki qisqartirilgan antroponimlarni tahlil qilishda formal shakl bilan pragmatik qiymatni farqlash lozim.

Bunda onomastik transformatsiya personajning yangi shaxsiga aylanishini emas, uning turli kommunikativ muhitlarda differensial nominatsiya qilinishini ta'minlaydi.

"Shum bola" nominatsiyasining xarakterologik tabiati: G'afur G'ulomning *Shum bola* asarida nominativ strategiya boshqa tamoyil asosida tashkil etilgan. Asar sarlavhasidagi *Shum bola* birikmasi individual ism vazifasini to'liq takrorlamasa-da, qahramonning diskursiv identifikatsiyasida markaziy o'rin egallaydi.

"Shum" komponenti personajning harakatchanligi, sarguzashtga moyilligi va ijtimoiy muhitdagi xulqini baholovchi tavsif bilan bog'langan. Natijada nominatsiyada identifikatsiya va xarakterologik baho birlashadi.

Bu birlikni oddiy laqab sifatida qayd etish bilan cheklanish uning badiiy vazifasini to'liq ochmaydi. "Shum bola" asarning umumiy narrativ pozitsiyasi va qahramonning o'ziga xos xarakterini tashkil etuvchi nominativ markaz sifatida xizmat qiladi. Individual ismning ikkinchi planga surilishi esa personajning konkret biografik shaxsdan kengroq badiiy tipga yaqinlashishiga imkon yaratadi.

Pirimqul Qodirovning *Yulduzli tunlar* romanidagi Zahiriddin Muhammad Bobur, Bobur, Bobur Mirzo, Mirzo kabi nominativ shakllar tarixiy personaj identifikatsiyasining ko'p qatlamli tabiatini namoyon etadi.

Ushbu shakllar bir tarixiy referentga tegishli, ammo ularning funksional yuklamasi bir xil emas. To'liq ism tarixiy-identifikatsion anqlikni ta'minlasa, "Bobur" individual va adabiy-tarixiy identifikatsiyaning ixcham shakli sifatida xizmat qiladi. "Bobur Mirzo" hamda "Mirzo" tarkibidagi titul komponenti esa personajning sulolaviy va ijtimoiy maqomini nominatsiya tarkibiga olib kiradi.

Shu sababli tarixiy romandagi titolni dekorativ onomastik komponent sifatida baholash yetarli emas. U personajning ijtimoiy identifikatsiyasini konkretlashtiradi va tarixiy kommunikatsiyaning hierarxik tabiatini ifodalaydi.

Bunda muhim jihat shuki, turli nominativ variantlarning qo'llanishi personajning tarixiy shaxsi o'zgaraganini emas, uning badiiy diskursda turli ijtimoiy va kommunikativ rakurslardan identifikatsiya qilinishini ko'rsatadi.

Odil Yoqubovning *Ulug'bek* xazinasi romanidagi Mirzo Ulug'bek, Ulug'bek, Mirzo shakllari ham nominativ variantlarning tarixiy diskursdagi funksional differensiallashuvini ko'rsatadi.

"Ulug'bek" shakli individual referensiyani ta'minlaydi. "Mirzo Ulug'bek" nominatsiyasi esa individual identifikatsiyaga sulolaviy-ijtimoiy maqom semantikasini

qo'shadi. "Mirzo" shaklining mustaqil qo'llanishi esa konkret kommunikativ vaziyatlarda tarixiy etiketik va maqom munosabatlarini ifodalashi mumkin.

Bunday variantlarni sinonimlar sifatida baholash to'liq emas. Ular referensial ekvivalentlikka ega bo'lsa-da, ijtimoiy-pragmatik mazmuni bilan farqlanadi. Demak, badiiy tarixiy diskursda titul antroponimning periferik elementi emas, personajning ijtimoiy identifikatsiyasi bilan uzviy bog'langan nominativ komponent hisoblanadi.

Tahlil qilingan ingliz va o'zbek materiallarida onomastik transformatsiyaning bir necha funksional turi kuzatildi. The Great Gatsbyda nom o'zgarishi personajning o'z identitetini qayta yaratishi bilan bog'langan bo'lsa, Adventures of Huckleberry Finn'da qisqartirilgan nominatsiya kommunikativ registr va shaxslararo munosabat bilan belgilanadi. Shum bolada tavsifiy nomlash xarakterologik vazifani bajaradi, Yulduzli tunlar va Ulug'bek xazinasida esa ism hamda titulning o'zaro almashinuvi tarixiy-ijtimoiy maqomni diskursiv jihatdan konkretlashtiradi.

Mazkur farqlar ikki tildagi nomlash tizimlarini qat'iy qarama-qarshi qo'yish uchun asos bo'lmaydi. Aksincha, ular bir referentning turli nominativ shakllarda ifodalanishi universal diskursiv hodisa ekanini, uning konkret realizatsiyasi esa janr, tarixiy muhit va kommunikativ munosabatga bog'liqligini ko'rsatadi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek badiiy diskursi materiallari asosidagi tahlil bir personajga nisbatan qo'llangan turli

nominativ shakllarni oddiy leksik variantlar sifatida baholash yetarli emasligini ko'rsatdi. Referensial jihatdan bir xil shaxsga tegishli bo'lgan ism, familiya, taxallus, laqab va titul shakllari diskursiv-pragmatik jihatdan turli funksiyalarni bajaradi.

F. Scott Fitzgeraldning The Great Gatsby romanidagi James Gatz / Jay Gatsby almashinuvi personajning o'z identifikatsiyasini ongli ravishda qayta shakllantirishiga xizmat qilsa, Mark Twain asaridagi Huckleberry Finn / Huck munosabati nominativ qisqarishning kommunikativ-registroviy xususiyatini namoyon etadi. G'afur G'ulomning Shum bola asarida tavsifiy nominatsiya identifikatsiya bilan xarakterologik baholashni birlashtiradi. Pirimqul Qodirov va Odil Yoqubov tarixiy romanlaridagi ism va titul variantlari esa individual referensiyaga tarixiy-ijtimoiy maqom semantikasini qo'shadi.

Tadqiqot natijasida onomastik transformatsiyaning identifikatsion, ijtimoiy-status, xarakterologik va kommunikativ-pragmatik funksiyalari farqlandi. Ushbu funksiyalar bir-biridan mutlaq ajralgan emas; muayyan nominativ variant bir vaqtning o'zida bir nechta vazifani bajarishi mumkin.

Shuningdek, nominativ variantlarni tahlil qilishda referensial ekvivalentlik bilan pragmatik ekvivalentlikni farqlash zarurligi aniqlandi. Bir personajning ikki nomi bir referentni ko'rsatgani bilan, ular bir xil ijtimoiy munosabat, baho yoki kommunikativ vaziyatni ifodalamasligi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Debus F. Namen in literarischen Werken: (Er-)Findung – Form – Funktion. – Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2002.
2. Dvořáková Ž. Funkce vlastních jmen v literatuře a literární onomastika // Slovo a slovesnost. – 2012. – Roč. 73. – № 3. – S. 194–207.
3. Dvořáková Ž. Notes on functions of proper names in literature // Onoma. – 2018. – Vol. 53. – P. 33–48. – DOI: 10.34158/ONOMA.53/2018/3.
4. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
5. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1988. – 192 с.